

Эдвард бv туурунзвэ чэмнүйүсөн үрдүк азгын

Сага киниго

ХОЧУ ОН

таһаартарбын "Хочуон" киингэ
сүрхтэннигэ буолла.

Иван Петрович олобун,
үлгүлөбүт сыяктыан туһунан
үлүүс документагынан
Сибирин боссатотолу А.А.
Захаров, СО норуодунай суру-
йааччыта С.А. Попов-Тумат,
ССРС культуранын туйгуна
А.Д. Аммосов-Күндүл Манан,
Хоту көһөрүлүү түмэллн
Хатыны нөһиллэгэр
торүтүтөччи, Ожонезияктар
дыт көрүн айка табаарыктары
Д.П. Чечебутов, Ил Түмөн до-
кумента С.И. Никитин, В.С.

калүүнэттэн калүүнэбэ” көһөрүлүүт
анаммыт киинигэтэн уонна хаартыскаан
былыстыка туола.

Иван Петрович Оксенников
Хомуон суруйбут айымнылар,
актылар, ыстатыйалар XX-е үйг бары
күдиге жемия—ороболүүсөүгө иннигиби
саха кыһалдалах олобун, сэрин
иннигиби дьон олобун-дыһаһын, Ада
дойду Улуу сэринигэр хорсунук сэрин-

Сәловьев-Болот Болотур аялының Хатыйы орто оскулатын дирижёр О.Ф. Петрова, Иван Петрович торонпұт уса, Р.Константинов аялының биризмийф лауреата П.И. Окунешников иетиптик сапан-ахтан астылып.

Книгнѳ сурхгзлннгнтн нлдзн-
сбдлзлн ыгыт улустары кнп
бнблгоечной стнм нспкзлнл Н.Т.
Захарова. Ону тлз муныахтыр свалл
кнорнгтлр "История кырдыга

дэсгит биир дойдулаахтарын, очотоору
хоһорулутуу ыыр юмнэрин, оонньааботох
оҕо санын туһунан, айыллах олоххо таа
сирин дьонун - үлэтин-хамнаһын,
дьылытын хабааттыр, саха олохун
устуоруйатын юрорини буолаллар. Оҕон
саха тыһын, дьонотой оҕото сыды
туһунан, айылҕада, сиргэ-уока
хырыстабыттаах сыһан туһунан суру-
йууларын ээр ыччакка хайаан да
билиһинириэххэ наада. Оҕон Иян
Юнонеников айымньыллара оҕо да
аарыһа, үөрөтүлү туруктара дэсн эр-
нэбит.

Семен ЖЕЦУРИНСКИЙ.

"Хочуун сурлагачы алахут ухарай-
быт-тагхайбыт каан багтаастыт
буолан уоксаастыбатыт өй-санааны
сүрүндүрүз бэлэти кыауын ыста-
тылалары сүрүлүт элэти бу кыауу-
кашрды, өнү каан алахут, аңар үлэти
үрөтөчөчүсүр бөлүрүсүндүр аңоролм.
Иван Петрович ити курдук алаххо
актаыбынлайдык кытпага,
кырдыкытаат дин санаабытын өй-
санааста тийгэригит тургуккага.

SUMMARY

Баладан кийин 19 күн — Чурагчы улуусунан Кутурдан күн. Хоту көһөрүлүү 76 сыла. Бу күн улуус даяалатканын муни-ахсыыр саалыгыгар. Хоту көһөрүлүү кыттылылаада, охтовод, “Сага олох” хайыг көрсөтүлүсүнүнэн үлөсөбит Иван Петрович Окочетников. Хотуон ор сылларга мусул, суруйан хаалларбит айымныларын, кыттылыларын, ахсыларын мунигы, кыына Инна Ивановна Полова түмэ.

Тэрилтэ түбүгэ

КЫСТЫККА БЭЛЭМНЭНИИ ҮГЭНЭ

Билгийн ханна даганы кыстыкка киңэрэгэ бэлгэмэни сүсүлгэнэ хонон турлах ахсын ыган иһэр. Тыва сиринэр туох-ханык иһиннэ сүөһү кыстыкыр аһыныгын булунааххына, огулукун хааччынааххына эрэ, эгэрэ дылы, “буруо таһааран” ыал буолуһун, урааннаах уһун кыһынны тһиннэ туоруутун. Маһык тирээн турар күннэҕи олох-таһах бонтуруостарыттан бүтүн улууе, ороснуубу-тукэ сайдыыга тутулукутһар. “Улууенуг биһир сүрүн тһиритһэ кыстыкка бэлгэм дуо?” – диги ыйытыгы быһаччы биһирэ, олох-дыах хомунаальнай хаһайыстыба Чурапчытааҕы филһалын кылаабынай инженерин Юрий Юрьевич Макаровы кытары көрсөн кыстыкһити.

“Балабан ыйын 6 күнүгүн улуус үйлүнүн олук көмө сабалармын. Улуус

үрдүгүн 40 хөдүүлүйнэй уршаа 5 кишигээр нуушар башлар. Ити ишигээр улуус кинигээр 4 тааһынан отгулар хөдүүлүнэй, ону тааһынан 2 убажас отгулунан үлсүнээр хөдүүлүнэйлар Хадаар, Хонгожо илһилэктэригээр үлсүншээр, отгон 34 хөдүүлүнэй, билгэн турар, таас чокуунан отгулаллар, бийһэнэдылса 147 кишэмээр усталах итгити ситгэм тардылһына. Ааспыт елын кылары тэгнэтэхөө, 30-тан тахса кишэмээр эбилэн биэрүх.

Сүүрүү үзлээр түмэгтэгийн эрхэлэр. Он курдук Алазар нийлмэгээр сүүрүү оборудованиены уларьталаа олохтору ону тэнэ унуйаанта сана модульнай хачуслунайы ажалан туруордубут. Илгин таһынан- тепловой сеть уларьталаа күүсэ ытмалынаа, Толой нийлмэгээр бэлэрэччигийн "Ремстройпроект" ХЭГ ылынан эрэг хачуслунайы аллаараа түлэрэн биеэрингэ үзлгинь сыйдыар. Итн

хөгжсүлэнэ дийтэ уларьһан, сыбаань тууроруулсухтаах. Ити барьга үлэ-
кирэн, бу гэдизлэбэ отгулулсухтаах.
Биир улахан үлэ Халаар нэһилиэгэр
ытгышала турар. Онно икки оһох
уларьһар, обин магистральнай сеп, еро-
тарууһаллар уонна сүүн оборудоһонне
уларьһа. Хөгжсүлэнэ аайы комитет-
комитэр былархай үлэлэр оттоһула

Уружуу сызлары кытта тэнгизгэ, таска коһуохуһунтан, отукка кириин үлөтү биллэрдик «сүлөтө». Аветыл күнүгөтү халлаамыт турута эмекэ уларыйыт, улахан харыастары үсөтө сырытта. Ол ээри, уолей күүһүнэн оту барытын саба туттубут.

Үлс итгэстэрийн бэлтгэлтэйхээ, бэлтгэлтэйхээ, "Ленинград" тэрийн Хайахыг илчилгээр уонна Үрэх Күөрө унааһаар комиссионнай собуулгын түһөрсөн үлс ыгыгхаааһын акааһаан собуулгэ. Ол иһин бэлтгэлтэйгэр эһин үлс юриппи ыгыгхаааһын оромуу үлсэрийн ыгыгхаааһыг. Ити боһуруос тула бэлтгэлтэй тийлэммин испэтэй иккеним, үлс ыгыгхаааһын бууһа. Хааччылыыһын чаһа куһаана суох, барьта кэлэ турар. Улахан тымныылар түһүхтэрийн иһингэ 100% үлсн-дэмнэһе үмүрүтэр сорул турар".

Кюстюр
Семен ЖЕДРИНСКИЙ

Айар аргыс

“Сага өлөх” хаһыат анал сыһыарыыта

Роман оёонгөөрдохого били болуун хоммут хонхослоро, боһүсэлжэ тийэн баран, ойуун тахьаахгах киһилэр, уу-йары олордохторуна, дьэ сирэй -харах, танас-сан боёо бодын, киһиэн кэлэ.

Курчатов! Бу хайлах бусдун? Тоёо
бөхүд, эхкэ тийбэжэ тохунун?

дизн. Роман олонвоор кийитин тула
эргийт-эргийт, урут-уруутар ыйылар.

Эх, оёоньхоор! Сангарьма, бие сэл устгата юугорбу-таары тусгэн орох онорбуг суолбар, кини калтйилх, бүтүн күн устгата музан түнхэлйидим буолбиг дуо? Туох аагтаах ситэ сымданы, ити уот сизбиг курунун кэстэргитэ буолла? Эһиги түнүккүт уота, ити күөл унуортан күндэрэн кэстүблэрдэ буоллар, бу түүн, маһа-ото суох сиртэ тийэн олукх эһим...

Курчатова өлөр өтүү айаңар килерин илэн төлө көнүктү киһилини сунгхара туттан түрүлэ.

Мунар дием күү нааһаа диччилэр, - дием Роман оюнньер эройн корбут киһини ис сүрөттөгөн аһынар.

Роман жүргүзү Сөдүрө, күрөңсийи эрер баттастаах, эр кишини эрилей кийи карахстаах, сүрүсөх хоюу, эгээрэй кууластаах, бачча кырылар дигри коюу унуостаах, үнүн курбуу эмгөхсөн.

Бийн бйдаан мунар баар буолар. Биэр күн чэрагынэр муугута кийн көтүөнара хайдах эрэ истэххэ олус кубадан. Буолаары буолан эгэр кийн, - дии-дии, чэй кутан, Курчаговы остуолга ыттырда.

"Эх, эн эрхдэгдэх хаан мунангын киш эрхэйн билсэн дуо? Билэн эгээр дэлэн, хотоглоох баладанын икки ардыгш ама мунуог дуо? Ама мууар баарын ийнг ханна сир отон мунууххунуй?" дигэ, Курчагов ийгэр сүрдэхтик оһүрэгэ-оһүрэгэ, хорзуй-бута боре буулан, арьылаах алаадынь үрүг-үдүгээр хабьданы охорло.

Биир муштаг сэлдэмгий, биелүүлүүр көрсүбүт тэң дьон, хатг, элчилбэйжиг кэстэниг. Мин үлө кийтэ угуууум. Дяахтук Роман ошондой кэлэстийтэн туораан орунулар тийбэ сыта.

Чэ од мин эрэйгээх, киһи
сыамыйаргыах курдук, уһундук муна
сыдыбыт мунтааххын. Ааспытын
кэнэ санаагыһына, хайдах тыһылаах
ордоммун бар-дьоммутугар эргийэн
кирибиһит бусуна? Дьон-сэртэ да
курдук бэккэһиир. Эмэхсин хамсагы
гар табах уурунан гардан тамашыгар
Уолла: - баҕар, оннооҕу эрийим-мунум
оччо сордоох буолуо суоҕа эбитэ буолуо
доҕорум киһилин хоһуун уолла
гулуурлаах доҕор эбитэ буоллар
Истиэххин баҕарар буоллаххына, чо
мин кикэлэҥ да көрүүм. Эп санаа-иҥэт
суох иегэн олор. Онно көрбүт эрийби
бидигин санаагыһына сүрөдүм
гулуулаа. Онон, эп олус соһуйан-омурэн
долгуйума!

Содуур эмээхсин барахсан, сойбуола-буола сойбут чийтгэн итэж бишэ-кэбишэ, ирэн-хорон олорон сүрдэх надылтайх кэсгэн киирэн барла.

- 194... сүүлээххэ, сэрин үгэннээ
турдагына, ырыада кирибит хатын
чарангаах Чураанчатын, ол дыл о
уунууну, үгс ыал колхозтан көһө

Добор хошууна

(кэпсээн)

Сэмми Туламанан
Душанбе.

кмирэн, хоту башыкпы оморбуншт.

Он олонд сирбиг үйлээх
саастыгтар түхэн да корбогх
үрэллэг түбэлтэс.

Блам айбын бүтүүтэ, элбигээр,
арыылаах хаарлара харааран бүтэн
эргэжинэ, дуусаах кыыньшылын
Одыаанын айылах хонуктаадыта
дыоммут мунхалаабыт күөлүлүгүтөр
кыра балык кыайан тизилибэккэ
хаалбытын сүтү бардыбыт. Он улуу күөл
бифиги дысбигитигтэн баара-суожа биир
көс этэ.

Дэлгэбтгигтэй 6-7 бичрэгтэй бараат: "Араага мунаары гынныбыг. Күүлбүт бутуунан этэ", - дээн, быха хэлууан, түгтэн түгэн, араас сирингэн баран истигбит. Тохлоон тула олтуубутун сэлөөгөөн коро- коро "ама мунар үхүүбүт! Балыктаах сирбигчэр чуо да тийэбэтхэшиг ийин, күүлү багас булаа ийибиг" дээн саны- саны, ийибиг хоту башдаһан истигбит.

Ити санаабыг бийн эрхдэхгэри
дээс сэтгэл илгээдүе! Бэлгэ тэд сүтэл,
кишээ дэсбиднээр эргилдэхгээс, дэс
барбиднээр, ити күү тура хаамал, дэс
кишээ түү тэд орлогутар хонор буулгу-
буг.

Сырдымырын кытта туран: “Кэбис, дымбигин бышдааһаахха. Бу туһунан быһан көрүүх”, - дигэн хайыһыһыгыт хоту барбар-баран, хаамтар-хааман, дэо букаһын муһан хаалыһыт. Итинтэн ыһа, күн даһаны туһа сиртэн таһсар аһын сиртэ тийһэн киһрэр курдук, оттон аһн-ийэ доһуу сирдинн-хаалһанһын букаһын чыһа аһын буһан көстүбүт. Оһон, нһомх курдук, тасһыт дһалкһыйан, нһиһт нирэн хаалла. Дэо аһчык буһуу соро, ыһан быһһын пакааһа муһнаахтары үүйэ-хааһа тутан барла. Ол сһыһын кур отонһоһ, оттон дһи эһи сһэһэй кһыһ сһиһин буһан аһааһыт буһан сырытһыһыт. Кор, ардай аһыһыһах боро обурһу сһи тһиһэ хопһоһо, бүтүн тайах мүһэлэрин хаалһарыһын ону буһан тоһута сһыһын, сһиһиһэрин отон сһиһ аһыһан ыһыһыт. Хонон турдахһыт аһыһн, онһоһор куһаһан да ас көстүбүт кһыһыһааһ күһрэр көһн иһиһэр. Итинһик күһрэтэн биһрэтэһиһэр тааһ үрэхтэр эһтһиһэр, иһки үрэх иһки ардыһааһы киһн маарта хаайтаран хаалһыһыт. Дэо маһа буһла хорһууу дһиһ кыһаһааһа. Онһоһор кур сһиһрлэх даһыһыт да дһиһыт дһиһыт көстүбүт буһла.

Мин дэсхэгтэйгн били баяах сүт барирбар: "Баяах хатрыгтаа буһар сэгнэгтэй", - дэс Кууһума өгөөшлө тобото тоотубут бидһаа бааран илдэ кэбигтэйгн мас субаһан кайһайн сэгнэгтэйгн да, олох күөөмэйгтэйгн бар баг. Ол күрүк тыхах субаһан кайһайн сэгн олорон, Ольга эрэгдэх харан оло сэгтэ.

"Бу юртыг олбут орлук", - дэж
Ольгам өмнө аан малтай юра оёлуу
хайжирччи ытаахгаата. Киим, ош
ооо саалытар сядьдара. Сэрнн бусуарил

кытта эрэ тыхсыбыта. Кэргэнэ өссө бэйтэниэхтэр ээр уолчаан эрэ. Кини Олыганы сүгүнүрөн тийэн сыбайбалгы олордочуна, армияга ыгырышалар бөбүсөкстүн илдьэн биэртэрэ. Онон уол эрйдэх, ойочун кытта биер түүн биерэ угуйшат, барыада дин...

Онон киш, зүр дяхтар, итн муну-
сору хара мангайтатытан минигансозор
уйуох тусгаах этэ. Ону баара ытырыш-
сонгуурун букатын кыаммаг буолан
хаалла. Наһаа ыгаан-сонгоон, ыт-ыраас
хараҕын оҕото бүтэйэ иһэн хаалан,
устунан хараҕа малдьан барда. Итн
соругтан, били малборүйбүт толугу
бэйэтэ аҕыйах хонук иһигэр, иһигин
сиэбит курдук, ыран-быстан, охоччү
таргаран хаалахтата.

Апышар: "Син биш олох дьомму",
- дин талыннан хаала. Мин ол айыл:
"Кээ, иннэ дьомэ! Дьомму көрүү
судушлара булуо. Онон бууун-сарезин
булан ылахтара эбэтэр бойбиг булан
кирсеккиг", - дин араастан алы талы
саппыбын да, очуу истибит.

“Эн оноһууг” – тусна, мин оноһуум – тусна”, – дээн айна буюутан арахсан, мэнээк агах бшай бараары ыксатар. Ити курдук дуһуулзэн, ити сиргэ, бийиги хаа да конобут. Кэлиң, икки түүнгэ доһорум минини быраһан, икки тогүд куробитини тутан ылабын, бастан сьлар сирбитигтэн икки бирхсгэ холо- бурдаах сиргэ тийэн, ууга хаайтаран турарын, иккиһин хооньубуттан уоран турш, сүүрэн куотан эрхидгэ экиртэн үрдүгэр түһэн тохтообун. Эрхидэжим сыһаа, оло бьеган, сүһөөгэр кэлиң турбат бьолд сыһаа.

Бийигт, ол салтар маарбыг куоһар ууларыгар хотор кэстэн, элгэн бэйлэлэх юс үөрө мустан, сага-нигэ бөхтөнү түһэрэн, көрүлүү-парыһыны сылгылар буолуулар, Бийигиттэн букатын кыһаммаггар, кыһыттан иһин, тутан ыһыах курдук чулаһабыт юһүнн көтөн күрүлүүдөр. Ити бэйлэлэх аһы, көрбүтүнэн олор күнү санаатахха, эбэтэр итинтэн салтар биэр куһу олорор кыах суоқун ойлоотоххо, аан дойдута сордоох дууһалар бийигт курдук буолабыт. Биэр сүрдүк үчүгэй сылаас күн, күн уотугар сылаамашан сыгган баран, үрэлээн, иирсэн хаалбыт багтахынан бэрийбитэ буола олорон балай да сүүмэх багтах үрэммитин, илиибэр ылан сыһыан иһэн "туһах хаһыт киһи" дээн санаа баар буолда. Олгон сизтэрэн, торообут-үөскөбүт Чурапчыбар, оҕо буолан төрөөн улааныт саваспар, кыракый алаас тогүрүк кэлүйэтин кыһыттылар юс таптаан түһөр наһыттылар тирэ, чаархаан иктэрбин санаан ыһыан. Утаакы соҕус буолан баран, тогүрүчү туттахха, тирэ туһаһын сага туһаһы халан бүткүдүм.

Олыга, кор эрл! Баттахытгаи туһа
хаттым, итиннэби ууларга түһөр
кустарга тигэи иигэи көрөөх, - дииби.

Чэ, илгилх, - дигэн олх сэнитэ **Б**

суоқунап үрдүктөн собулгһар. Дьэ, оһон мин тирэ хатан бардым. Куйахам ыаһыарын кэрийбэккэ бизе туһаһы хата оһустум. Мин эһизэм быстап эрэр эгэ. Оһон сорбоһонон ооһийо састыһы, бизе тиргэһи нигэһи барып, аһаһын күүһүм-күлүһүм эстэп, тийгэй кэлгэ доһорбуһу күүһүн барып үтүһүн хаһаһып.

Ылам ийлин бүтүүгүйнхөөр сэлснэс күн
кирэн эрдэнтэ туран, тирэбин
корбүтүм, икки куе нигэн оро мохо
олорон эбин. Олно үорбүтүм курдук
үорүүнү төрөөн баран билбүтүх курду
буалбут эгн! Ол куестарбын илдэ
жэлэн, дьомбигиттэн тахсарбылтар
ылбыт солурчадым ойдотур бунара
охобун. Ол куестар эггэрэ, оччотокчу
хоргүйбүт эсминэ, кийн сатаан ааттыл
суох курдук күндү ас буалбута. Букал
быстан, сохулан хаалбыт дождорбун,
онгон ол ылааран, ээниэ килгэрэн
сүһүөгэр туруорабын. Манна сэтэн
иккэтэн багтахалыгыттан эбин үргэжэн
тирээ нигэлтэн, сян элбэх куһу эээн,
адыйах да буоллар куе ойүөлгэнэн,
үрэхтэр уулара тарнаатын жэннэ,
дойдубут бу туһунан буолаарай дөгж
эмиз күннэри-түүннэри хааман
сордонобут... Күгэ сылдыар тавастыг
маска-око үпгү тыагысыан, күтлөкүн
айы бэйбигиттэр иккибэл буалшн иккэ.
Ити курдук сорон-сор, мултан-мун
жэлэн иһэр. Аны ардах күннэри-
түүннэри түһэн, харысхан мултанар
исниексэбит дуомун илби-сыгытан, уота
суох хаалыбыт...

Ити күмүз созурууган дуу, хотугтан дуу уот турбутуу бидлибит. Күн-ай кастүбэт хойуу буруота ыстыяла турлазына, бүтүн сийи имнэри сизэ иһор иллархайлах орг уотугар тийээн кхдибит. Уот сизэ барбыт сиринэн сордонуон иһэн, уокка хайытаран дуу, хайван дуу, салбут кыыл таба сиймэин булан ону сизэ, күммүз хариаран иезин дьон харахытын коро түһэн ышыбыт. Тоһо баран илэхини аайа сөччонуо киһи-сүөһү сыдыбыт сибикигэ бука- тын мөһийсэ илэ. Туох аагтаах итинник киһи атаҕа үкүммүгүх кыраман дойдутугар тэбиситэн халыбыһыт буолуой?!

Дьоншорбут ханан, хайдах кордуудогорин гоох билигт-коруо биарай. Эмнэ санаа-онгоо түхэн, киги козуу кылаван барда. Доёорум бусдуохсуу аны: "Олобун да олобун", - диги таласта. Олгон мин буслаадына: "Хайш олүү бэйгэ харайнар дигри мултанан коруох", - динби. Халтацый таас дьаагы гэлгээр, ханна барарбыгтан, хайдах бусарбыгтан быһаарыммакка, мунгатыйа-мунгатыйа сыһынан кибистибит.

Хотуу дөйдү күнз букалган кннрбзк ю тул эргнйр бусулл. Хайлы-үйлз күн-дхыл ахсаанын сүгэрбит дхон очк түүн-күүлз дгн араарн дл бхнаарбн кнрлз буолн хашыбыл... Умнз бэлз бэлзбгнн кылга куустулан барн утуйдубул... Арай унукан кэлбгнм доборум суох. Туран, корлүү бараар, нннн эрдхннг, доборум ксгхннгтэ кдн эргнз тарл.

(Салттыгын И.Е. Фелюсеев
“Чуранчы алдырхайа” 1993 с.
киннэгэ 248-252 сирэйлэрингэр
буудан нааһааххыгын сон)

статья богини С. ЖЕЦРИНСКОЙ.

Хялхат бичээхэ бэриллэр графика: 16 ч 00 м. Бичээхэ бэрилхэнэ: 16 ч 00 м. "Сэлэ слэх" редакционной-издательской хосбоууна 20.09.2016 с. офоотга бичээхэнэ
Тилография аадилууна: 679670. Чидангы сал. Калл. Марис уул. 26 "а". Индекс: 54907. Хялхат надизлэс ихита: олтуриньунга уонна бэзтэнсэ тахсар